

ANTONI PALAU I DULCET

MEMÒRIES D'UN
LLIBRETER CATALÀ

BARCELONA
LLIBRERIA CATALONIA
1935

Tirada de 300 exemplars en paper de fil Gelida,
sense numerar, però que ho assegura l'autor
a qui no s'ha atrapat mai en cap mentida.

AJUNTAMENT
DE MONTBLANC

Mercè i Agustí Palau Baquero, néts d'Antoni Palau i Dulcet, i Ediciones Doce Calles
agraeixen a l'Ajuntament de Montblanc la seva participació en aquest llibre.

1ª edició: novembre 2020

Tirada de 300 exemplars, sense numerar.

© de l'obra: Mercè i Agustí Palau Baquero

© de la present edició:

Ediciones Doce Calles, S.L.

Apdo. 270 Aranjuez 28300 (Madrid)

Tel.: (+34) 91 892 22 34

docecalles@docecalles.com

ISBN: 978-84-9744-307-4

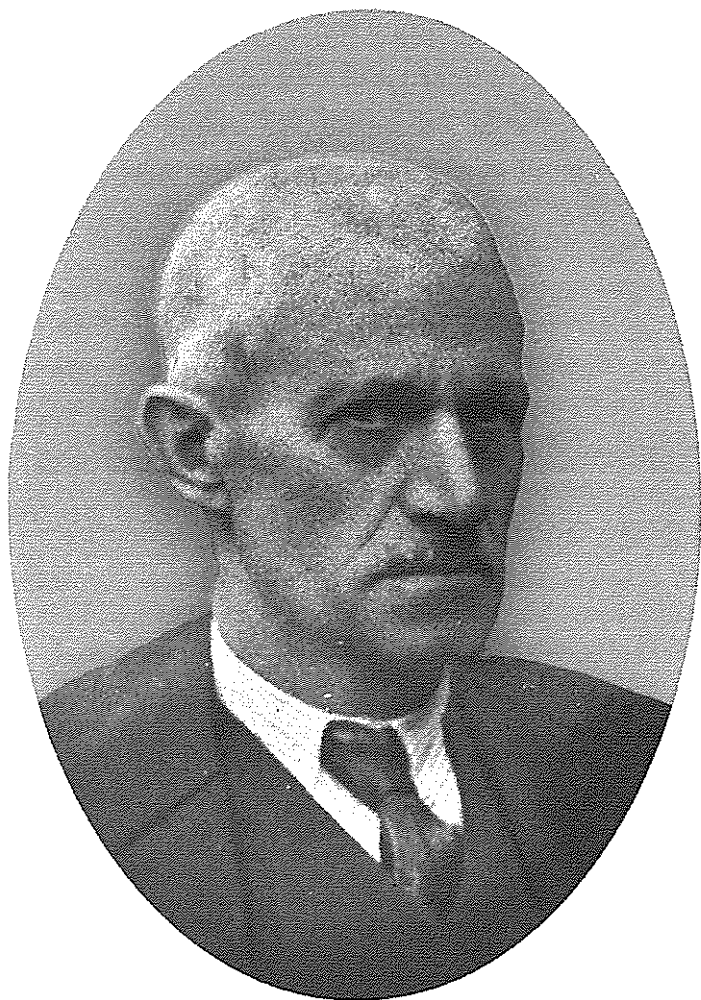
Dipòsit legal: M-24707-2020

Imprès a Espanya. *Printed in Spain*

Queda prohibida, excepte excepcions previstes per la llei, qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública i transformació d'aquesta obra sense comptar amb l'autorització dels titulars de propietat intel·lectual. La infracció dels drets esmentats poden ser constitutius de delictes contra la propietat intel·lectual (arts.270 i següents del Codi Penal). El Centre Espanyol de Drets Reprogràfics (www.cedro.org) vetlla pel respecte dels citats drets. Dirigeixis a aquest organisme si necessites fotocopiar algun fragment d'aquesta obra.

Aquesta obra no és propietat de ningú. La pot reproduir tothom; però assabent-ho a qui això intenti, que s'ha de resignar a perdre diners. Jo he pagat les despeses de 300 exemplars; més de la meitat dels quals, van destinats als amics i als que m'han lliurat els seus llibres. La resta es posarà a la venda a un preu que encara que sembli enlairat, està molt lluny de cobrir les despeses. Malgrat que el caire d'aquesta obra és únic en les lletres catalanes, i que la seva estampació sembli de pocs exemplars, penso que en tindrè per tota la vida.

L'AUTOR

Antoni Palau i Dulcet,

en 1935.

P R E F A C I

Benvolgut llegidor; si només t'interesses per la meua vida, gira totes les pàgines que segueixen en lletra menuda i xifres romanes, i comença a fullejar la pàgina 1.

Els llibres estampats de *Memòries* personals abunden: militars, polítics, literats, negociants, han escrit llur autobiografia; una llista de les obres publicades d'aquesta mena seria llarga. Però a Espanya cap llibreter ha publicat les seves *Memòries* completes. Solament resten les següents manifestacions: De l'immortal Vicenç Salvà, el qual tingué correspondència amb les més distingides personalitats en arts i lletres del seu temps, existeix un fullet (molt escàs) escrit pel seu amic i compatriota J. M. Zacarès, estampat a València, Rius, 1849, gran 8.º 24 pàgs. amb retrat. Nascut i batejat a la parròquia de Sant Andreu de València, 10 novembre 1786, estudià Filosofia i llengua grega, i obtingué en 1801, els graus de Batxiller i Mestre en Arts. Després cursà Teologia i Història Eclesiàstica, i en 1804, Dret Romà i llengua hebrea. Als 18 anys obtingué a Madrid honroses distincions, i allí estudià Dret Civil. Ocupà la Càtedra de Grec a Alcalà d'Henares, i en 1808, tornà a València on exercí de Professor. A l'ensems visitava sovint la Llibreria de D. Pere Joan Mallen, una de les principals d'Espanya, i on es relacionà amb la germana de l'amo Na Josepa Mallen, amb qui emmaridà. Totseguit s'associà amb el seu cunyat, deixant els estudis i les càtedres.

La guerra de la Independència el foragità cap a Mallorca, on junt amb Isidor d'Antillon publicà *La Aurora Mallorquina*, periòdic, 1812-13. Rodejat d'enveges i contraris, perseguit per la Inquisició, emprengué un viatge a Itàlia i França, 1817-18. Al retornar a València, no evità que la Inquisició el comprometés en un llarg procés que anuhlà la revolució de 1820. Després ocupà enlairats llocs al servei de la política, 1820-23. Però els seus contraris, que l'amenaçaven constantment, l'obligaren a deixar València, i en octubre de 1823, s'embarcava envers Londres on obrí una Llibreria. Allí s'especialitzà en llibres espanyols rars i curiosos, publicant un Catàleg, 1825, 8.º; 128 pàgs. Animat per l'èxit donà a llum el cèlebre Catàleg en 2 vols. gran 8.º 1826-1829, el qual durant molt temps fou la guia de preus per a llibreters i bibliòfils. Pensant que París, es prestava més per al seu negoci de llibres, en 1831, deixà el seu fill Pere encarregat de la Llibreria de Londres, i emprengué el viatge a la capital de França, on preparà un establiment, que confià a la direcció del seu fill Pere. Mentrestant ell es consagrà a la publicació de les Gramàtiques i Diccionaris que tanta prosperitat donaren al seu comerç. En 1833, la Regenta d'Espanya concedí amnistia, i Salvà tornà a València, on fou nomenat soci honorari de l'Acadèmia de Sant Carles. Després fou elegit diputat a les Corts de 1837. Durant el propi any i el següent visità París diverses vegades. De 1839 a 1847, disfrutant de benestar i independència es consagrà a l'estudi, publicant les obres que porten el seu nom. Per l'octubre de 1847, retornà a València, amb la seva rica biblioteca, monument únic en llibres espanyols de gran qualitat. A més de començar a redactar el Catàleg del seu tresor en llibres, preparava un estudi sobre el Teatre Espanyol, molt més complet que el d'en Moratin, car posseïa 30 peces rares que aquell ignorava. Per tal d'arrodonar el seu treball, consultant Arxius i Biblioteques europees, determinà sortir per França i altres llocs. Els seus familiars i amics li remarcaren, que ni la situació política, ni les condicions sanitàries de França oferien seguretat, però ell ple d'entusiasme i atret per la seva caseta de la Rue de Lille, on podia entregar-se a un treball sossegat, emprengué el viatge i a poc d'habitar París, el còlera l'atacà, morint el 5 de juny 1849, als 63 anys d'edat.

El seu fill Pere, que fou un llibreter tan intelligent com ell, continuà el Catàleg, però en 1852 fou atacat per una malaltia hepàtica, la qual el portà a les portes de la mort

en 1857. Desaparegué d'aquest món en 1870, a l'acabar-se d'estampar el primer volum del cèlebre Catàleg. El volum segon l'estamparen els seus fills. No em puc substreure de recomanar llegir i rellegir el Pròleg, amb notes autobiogràfiques dels dos llibreters pare i fill, i amb instruccions, que encara són d'actualitat, per a bibliòfils, llibreters i bibliotecaris.

Mariano Cabrerizo publicà les seves *Memòries*, bé que al llegir-les hom recorda les de Barba, *libraire au Palais Royal*, les quals només es refereixen a la seva acció política. En les de Cabrerizo, malgrat el que diu la portada que vaig a copiar, hi ha quelcom que ens interessa: «Memorias de mis vicisitudes políticas desde 1820 a 1836». València, Imprenta de D. Mariano Cabrerizo, 1854, gran 8.º XXIII-162 pàgs.

Fill de La Vilueña, partit de Calatayud, 1785. Als 11 anys fou enviat a Saragossa amb recomanacions per entrar d'aprenent a la Llibreria de Francesch Ruiz. Al cap de cinc anys, recomanat pel seu principal, que era llibreter de l'Arquebisbe de València, i d'altres personalitats aragoneses, emprengué la marxa cap a la capital del Tàuria. Allí treballà una temporada en l'oficina de relligats de Beneito i Carsi, però no realitzant les seves aspiracions, demanà als seus protectors el colloquessin a una casa de comerç. Als 22 anys es casà amb Micaela Martí, i en 1811 obrí una Llibreria, no tan sols per vendre llibres, sinó per publicar-ne. La primera prova fou l'*Itinerari*, d'En Laborda, amb 29 mapes, traduït pel P. Fr. Jaume Villanueva. Seguí una Col·lecció de Novel·les, composta de 70 volums. L'èxit sobrepassà els seus càlculs. Però l'any 1820, disfrutant d'un gran crèdit comercial, i d'una regular fortuna, les revoltes polítiques en tres anys li produïren una pèrdua de més de 30.000 duros. Després de presons, condemna de mort, i altres tragèdies, fou expulsat de València, emprenent la ruta envers Barcelona, el 27 juny 1826. Tres mesos restà en la ciutat comtal, distraient les seves penes en els teatres i altres diversions.

Pensant en reforçar el seu negoci de València, sortí de Barcelona, visitant Perpinyà, Tolosa i Burdeus. Aquí, el seu corresponsal Pere Beaume, a més de liquidar-li un deute, se li oferí moral i materialment. Al cap d'un mes es presentà a París a fi d'estudiar el comerç de llibres espanyols, i les relacions franceses amb les Repúbliques Americanes. Els tres corresponsals de París igualment li oferiren els seus serveis en tot. Refermat en la idea d'editar les obres més llegides, s'afeciona tot seguit amb les novel·les D'Arlincourt, les quals pel seu aspecte místic i el llenguatge caballaresc, li semblaren a posta pel gust del seu país. No s'errà, car les traduccions castellanes obtingueren èxit. Igualment *La Medicina curativa*, i els *Casos pràcticos* de Le Roy. Aquestes dues darreres obres i *El Evangelio en triunfo* de Olavide, constituïren l'èxit més gran de l'edició espanyola en aquells temps. Dels dos títols de Le Roy es despatxaren en tres anys, 46.000 exemplars, produint una ganància de 30.000 duros. Morí en 1868. Practicà l'ofici amb vocació. Escolteu el que diu: «Cien veces que naciese, otras tantas me ocuparía de él: porque ¡es cosa tan grata para un joven de genio! Una librería de reputación puede considerarse como un verdadero Ateneo. A la de mi principal de Zaragoza concurría lo más distinguido y selecto en literatura y posición social de aquella población; Magistrados, Canónigos, Abogados, etc. Allí se discutían puntos de literatura y citábanse los bellos trozos de nuestros autores, escuchándose yo silencioso y admirado. Y todavía recuerdo los elogios que hacían del Salmo 136, *Super flumina Babylonis*, de Malon de Chaide, en su famoso libro de *La Conversión de la Magdalena*, cuyo raro mérito conocen pocos. El precioso Canto 15 de *La Auracana* de Ercilla. La cèlebre *Profecta del Tajo* del sublime Fr. Luis de León. El *Razonamiento* de D. Quijote con los cabreros. La rica invectiva al *Murciélago Alevoso* del P. M. González.

«A todas estas producciones y otras tantas que oía citar como modelos, les daba yo asalto en mis horas libres, y me empapaba en su lectura, devorándolas y reteniéndolas en la memoria feliz que debo a la naturaleza. ¡cuán gratos me son todavía estos recuerdos!

»He dicho que si cien veces naciera, otras tantas me dedicaría al comercio de libros, porque lo considero noble y honroso; y como dice un autor francés: *Los libros gobiernan el mundo: de aquí el distinguido ejercicio del noble arte de la imprenta y de los libreros editores.*

Es digne de còpia, també, l'emocionant elogi que dedica a la seva mare: «¡Pobre madre mía! ¡Qué diré en tu elogio que no sea una justicia rendida a tus virtudes! Tenía el corazón más compasivo que mortal pudiera tener. Ningún pobre llegaba a nuestra puerta sin ser socorrido con pan y vino: ella misma les servía; pareceme estarla viendo. ¡Madre de mi corazón! ¡Y llegaste a padecer necesidades siendo tan buena! ¡Cuánto diera yo ahora por tenerte a mi lado, e indemnizarte de tus padecimientos! El Señor te me arrebató antes de que yo poseyese medios de aliviar tus penas... Ahora te consagro el tributo de lágrimas filiales que se desprenden de mis ojos. ¡En el momento que escribo estas líneas pareceme verte en les eras del pueblo dándome el último adiós!»

Un altre llibreter espanyol, Dionís Fernández Hidalgo, adornat de tants mèrits com els Salvà, publicà la seva autobiografia datada en 1804 en la Tipografia de Méndez, 2.ª edició, i en el seu *Diccionario de Bibliografía Española*. Nat a Medina del Pomar (Burgos) 8 octubre 1809, aviat es despertà en ell l'afició als llibres, regirant i llegint la biblioteca del seu pare. En 1825 es matriculà per a estudiar Filosofia i en 1832 era ja batxiller en lleis. Diu que els millors temps de sa joventut els passà en les biblioteques dels amics, i comprant llibres; i diu: «Hasta muchos años después de aquella época no había comprendido yo bien la tendencia de mi afición a los libros: me agradaban todos, y casi con igual interés leía una novela como una obra de historia natural o de medicina; mi gusto era enciclopédico: había nacido indudablemente para ser bibliógrafo. Pero la bibliografía no era una carrera con la que se adquiere lucro o reputación, ni apenas era conocido tan modesto nombre, y fué preciso continuar la que como hijo obediente, había emprendido por mandato de mi padre. Llegué al fin de ella cursando los últimos años con el venerable Sr. D. Joaquín Tarancon, y me recibí de abogado en la Audiencia de Madrid, donde vivía con madre, viuda, en 1836».

Acabada la carrera, i disfrutant d'un modest patrimoni considerà que havia perdut el temps. El seu pare volia que el succeís en l'acreditat despatx d'Advocat, però ell no es veié amb vocació. No servia per als plets; el seu temperament bonatxó volia pau amb tothom. Determinà, doncs, arxivar el títol d'Advocat, i lliurar-se de ple a la Bibliografia. Ben tost remarcà que no hi havia escoles de bibliotecaris, ni llibres moderns per aprendre. Tampoc era de família de llibreters, així és que adoptant la divisa *querer es poder*, ho fià tot a la pràctica. A Madrid cursava la carrera d'enginyer un amic seu aficionat als llibres. S'associaren, posaren un reclam al *Diario de Avisos* dient que compraven Biblioteques, i aviat se'ls presentà ocasió d'adquirir per 8.000 rals la col·lecció del Comte de Salazar. En maig de 1839 va a Medina, i converteix en metàl·lic tot el patrimoni que allí posseïa, i a l'objecte d'instruir-se i establir a Madrid una Llibreria Nacional i Estrangera, emprengué un viatge a Santander, a París, i a Brusselles. S'oferí als confreres estrangers, féu algunes compres i s'informà que la Llibreria de Denné, del carrer de Jardins de Madrid estava en venda.

En retornar a Espanya en 1840, amb facilitat s'ajustà amb els tractes i traslladant allí les existències del carrer de la Montera, 12, principal, continuà el negoci en el nou estatge sota el signe: *Denné, Hidalgo i C^a*. Amb afició i constància, aplanà totes les dificultats que al principi se li presentaren, començant la publicació del *Boletín Bibliográfico español y extranjero*, el qual, malgrat ésser rebut amb indiferència pels seus compatricis, prosseguí amb bona voluntat fins a 1868, formant la col·lecció 24 volums, difícils de reunir.

En 1840 contrau matrimoni amb D.ª Manuela García, natural de Poza. D'aquesta unió nasqueren cinc fills. Hidalgo no es resignà en ésser llibreter: volgué eixamplar les activitats editant. Durant l'estiu de 1843 va a París, compra una impremta i l'estableix a Madrid, a la Placeta de Sant Martí, i en 1844 la trasllada al carrer de la Flor Baja. Degut a les persones que havien d'ajudar-lo, el negoci no rutllà, i desanimat, traspassà la impremta als Srs. González i Vicent, i la Llibreria als francesos Bonat i Jamebon, que havien vingut de Baiona per a posar Casa a Madrid.

En 1847 es formaren moltes societats anònimes. De llibres, *La Ilustración* i *La Publicidad*. Hidalgo es posà al davant d'aquesta darrera, i el maneig constant de llibres,

li evidencià la manca d'un Manual de Bibliografia Espanyola. I amb la idea fixa de realitzar semblant necessitat, començà a redactar paperetes de tots els impressos que passaven per llurs mans. Per sort no li mancà salut ni cabals per a treballar sense flaquejar. Però tot en la vida té les seves contrarietats. Les societats formades amb entusiasme desapareixien una a una. A *La Publicidad* li tocà el torn en 1851.

No era la ociositat pròpia per Hidalgo, i pensant que una Llibreria a París, podria ésser un nus comercial entre Espanya i Amèrica, en Novembre 1852 es traslladà amb la família a la capital de França, on obrí la *Libreria Universal española*, rue Pavé Saint-André, núm. 8. Aquí els 11 vols. ja publicats del *Boletín*, seguiren sota el títol: *El Comercio, periódico mensual de la Libreria Universal Española*, Gener-Setembre 1853. A París determinà associar al negoci a dos emigrats espanyols, que per raons polítiques no volgueren signar el contracte. Fíat Hidalgo, amb la bona fe de les persones, sofrí un dels desenganys més penibles de la seva vida. La manca de compliment en els deures, li feren perdre tot el que posseïa a París; i de les resultes prengué aborriments al comerç i als homes.

Durant l'estiu de 1854, es retirà amb la família a Villafranca Montes de Oca, prop de Burgos, on la seva dona havia heretat algunes finques. Cinc mesos estigué allí, després dels quals, atret per l'estimació de la seva mare, determinà viure amb ella a Madrid. Domiciliat altra vegada a la capital, callà treballar, i recomanat per bons amics, ocupà un lloc al Ministeri de Foment. Complerta l'obligació li restaven hores de lleure, i es posà d'acord amb D. Carles Bailly-Baillière per a seguir la publicació del *Boletín* que de 1857 a 1859 es publicà sota el títol de *El Bibliógrafo*. De 1860 a 1868, publicà tot sol, el *Boletín*. De 1861 a 1864, la *Tipografía de Méndez*, en quals Prefacis i Adicions s'hi troben dades molt interessants per a la història del llibre. En fi, en 1862 emprèn la publicació de la seva obra magna, treball de tota la vida: *Diccionario general de Bibliografía Española*. El volum primer, estampat i corregit en vida de l'autor, dóna clara idea del que hauria resultat tan magnífic treball, però per dissort, en 11 Octubre 1866, Hidalgo morí abans de començar el volum segon, i la seva tasca continuada pel seu fill és molt imperfecta.

Modernament, el confrare de Madrid, En Francesc Beltran, en una notable obra sobre el llibre, ha publicat una breu autobiografia.

En la literatura anglesa hi ha dues obres d'abast, que són dignes de recordar, i com que estic convençut que jamai es traduiran, ni al francès, ni a l'italià, ni molt menys al castellà, llengües familiars als nostres aficionats als llibres, vaig a fer-ne un extracte. La portada de la primera diu: «Memoirs of The Forty-five first years of The life of James Lackington, The present Bookseller in Chiswell-street, Moortields, London. Written by Himself. A new edition» London, Printed for the Author No. 46 and 47, Chiswell-Street: and sold by all other Booksellers, 1794, gran 8.º retrat i 540 pàgs. Des-sota el retrat. J. Lackington, Who a few Years since began business with five pounds now sells One hundred Thousand volumes Yearly.»

En substància: Memòries de Lackington, llibreter en Chiswell-Street, escrites per ell mateix, qui, des que s'establí, amb 5 pounds, en pocs anys arribà a girar 100,000 volums per any. Primer de tot és de notar que En Lackington intercalà versos arreu: pròlegs i text: i la majoria són d'autors tan enrevessats, que una senyora anglesa molt instruída en llengües romàniques, a la qual els vaig mostrar em digué que els comprenia amb dificultats.

En els dos pròlegs, diu el llibreter, que molts confreres en lloc de recomanar la primera edició de les seves Memòries, declaraven que eren paper per embolicar llaminadures, i que n'hi hauria existència per temps. Però ell constata que s'esgotaren aviat. Es diverteix considerant el costum de posar Pròlegs, i justifica el preu econòmic de l'obra. Afegeix que no és el primer llibreter a posar gravada la seva testa al començar. Ho prova citant altres confreres de la pròpia centúria. Remarca que aquesta segona edició és molt completa i econòmica, car podia fer-la en dos volums, però no vol perjudicar els lectors.

Nasqué a Wellington (Somersetshire), 31 agost 1746. El seu pare, Jordi, era oficial sa-

bater. S'emborrattava sovint. La seva mare, molt activa; a vegades treballava de vint a vint-i-quatre hores seguides. Tingué 11 fills. La llevadora la trobà sempre filant. S'alimentava amb caldo, naps, patates, cols i pastenagues. El seu pare, no tenint en compte els seus deures com a marit i pare de família, donant-se a la beguda, caigué en la misèria. Recorda que durant la seva infància, a Wellington, el fill d'un veí que estava sempre malaltís, als nou anys decaigué de tal manera, que tothom el considerà mort. Així restà uns dies, i a l'enterrar-lo observaren que es movia dins el taüt. Obriren, trobant-lo viu i amb els ulls oberts. Passats dos anys caigué altra vegada malalt, i morí, però el seu pare determinà no enterrar-lo fins estar ben convençuts. Sis dies després tornà a la vida.

En Lackington era el fill gran, i naturalment, exercia de mainadera dels seus germans. Assistí a l'escola prop de tres anys, però esdevingué que la seva mare no tenia els dos xelins que costava cada setmana, i es suprimiren els estudis. Resultat: tot ço que aprengué restà aviat oblidat. «Aleshores m'agradaven les entremaliadures, erigint-me en capítol dels nois del veïnatge. Quan la llanterna d'alguna velleta desapareixia de les seves mans, o es clavaven els finestrans d'alguna porta, o era desclavat un rètol, tant si era cert com no, jo era el culpable de tot. Una vegada anàrem una colla al mercat, i en comparèixer els carnisers, començàrem a badallar tan fort com poguérem, per tal d'encomanar els badalls als carnisers. En efecte, aquests, aviat ens seguien. Aleshores, nosaltres esclatàrem la rialla, i un dels carnisers, tirà amb fúria la ganyeta, raspant el meu capell, però sense causar-me cap dany.»

Després entrà al servei d'un pastisser, i esmerçà tanta diligència en despatxar panets, croissants i pastels, que aviat lliurà al seu amo de deutes. Tornà amb la família, i veient que el seu pare portava una vida desordenada, ell també es lliurà a la vagància, i a les entremaliadures. Això li donava coratge, ja que per aquell temps, molts vianants al passar per un camí veïnal, reculaven espantats davant d'un aparició estranya. En Lackington junt amb alguns companys, seguien el mateix camí, i en efecte, al enclotar-se aquest, remarcaren una figura gegantesca. Menyspreant tot perill, s'acostaren, i es convenceren que es tractava d'un arbre amb les branques espurgades, retallant la silueta d'un gegant. D'aquesta gesta se'n parlà molt a Wellington, i en Lackington fou considerat com un heroi. Envalentonat pels seus companys, es dedicà a verificar l'aparició de fantasmes per la contrada, demostrant que totes eren persones de carn i ossos. Especialment es fixà en una dona que s'introduïa en un corral de gallines per a robar; en un llibreter que creient-lo mort demanava cervesa; i en un borratxo que portat al dipòsit de morts del cementiri, es despertà amb gran fressa i es féu escàpol.

Mentre estigué al servei del pastisser, la seva diligència li proporcionà moltes relacions. El seu pare pensà explotar-les fent-li vendre Calendaris als volts de Nadal. «Poc pensava jo aleshores, que amb el temps seria l'enveja de molts llibreters de Londres i altres llocs!» Als 14 anys ben complerts entrà d'aprenent sabater a Taunton, 7 milles de Wellington. La família que el contractà era formada per marit i muller i dos fills de 17 i 14 anys, respectivament. Aquesta família concurría a les conferències de temes religiosos, i es vantava de posseir ides pròpies sobre la Santíssima Trinitat i demés Misteris de la Fe. La seva biblioteca era pobre: Bíblia, Salms, plantes medicinals, manuals de medicina casolana, de física, etc. El seu patró tenia una costum estranya: es llevava a les tres de la matinada, prenia la cervesa en els primers establiments oberts, i abans de les sis tornava; feia llevar a la família, i ell es ficava al llit fins a les set.

«Vaig fer d'aprenent uns 16 mesos. El noi gran de la casa, Jordi, venint d'oïr un Sermó, em confessà que estava transformat de cap a peus. Assegurava que havia tornat a néixer. Durant les vetlles d'hivern ens entretenia fent l'apologia del pecat original, l'infern, el purgatori... La moral no és suficient, deia, és menester practicar bones obres. I s'endinzava desentanyant el Misteri de la Santíssima Trinitat. La mestressa, amb la Bíblia a la falda, s'interessava escoltant els temes; els demés restaven indiferents. Ben-tost vaig constatar que ells coneixien coses que jo ignorava. Mentrestant, es desvetllava en mi l'afany de conèixer el bo i el dolent. La mestressa em lliurava un pènic i mig per setmana, que jo trametia en part al fill petit, i ell m'instruïa a les fosques durant una hora. Després ens donaven una candela per a pujar l'escala i ficar-nos al llit. També

vaig concórrer a les reunions públiques. Allí em sentia corprès en escoltar els parlaments sobre la Fe, el Pecat, i les Penes; majorment quan deien que podíem ésser condemnats una i altra vegada, i fins per tota la vida. A còpia de cantar himnes sagrats, i d'estudiar els textos de les Divines Escriptures, vaig tornar a néixer, convertint-me en adorador del Cel. Em foren familiars, el Pare, el Fill i l'Esperit Sant.»

Aquell seguit de reunions portà un trastorn a molts que vivien feliços, pensant que mai havien ofès a Déu ni al proïsme. De sobte, s'inquietaren terriblement fent-se insuportables als seus familiars. «Recordo que un ric comerciant, disposà tots els béns a la fidelitat del director de la seva fàbrica. Un matí, adonant-se que no sortia de la cambra a l'hora acostumada, la minyona de servei anà a cridar-lo, i amb espant, el veié penjat en una de les columnes del llit. La criada tallà la corda, però com que estava agonitzant, tardà molts dies a refer-se. En retornar el ric comerciant de viatge, el sorprengué el fet, i no endevinava els motius de tan fatal resolució. Procurà encoratjar el malaventurat director, i tornar-lo als quefers quotidians. Aquest ocupà altra vegada el seu lloc durant sis mesos. Un jorn no comparegué a l'oficina. La criada el trobà al llit molt decaïgut. Dos dies després, en retornar el fabricant de ciutat, proposà al malalt d'avisar el metge. El director s'hi oposà, allegant que la seva fi era pròxima. La criada en canviar els llençols s'adonà de taques de sang, i el fabricant constatà que el pacient s'havia ferit amb una eina de tall. En presentar-se el cirurgià, el malalt es negà a mostrar les ferides. El cirurgià, en acomiadar-se digué que ja era tard per a guarir al pacient. El fabricant volgué aclarir les causes: el desventurat, des del llit cridava: Es menester portar la consciència immaculada. El patró intentà encoratjar-lo: li assegurava que la seva consciència no devia sofrir... «Jo us conec; sou un bon home; el més honorat dels meus servidors...» «No, no, deia el moribund, les vostres paraules són perilloses per la meua ànima. Jo sóc un malvat. Jo us he pres molts diners. Per això sofreixo els turments dels condemnats. Sóc un malvat: la vostra benevolença m'aclapara. Fora d'aquí! Fugiu del meu davant. Em feu sofrir terriblement.» Parlant així, s'amagà dessota els llençols, i en la pròpia nit morí en un estat de cervell esgarriat

En la Història de les Aparicions, per Morton, es refereixen molts casos de persones que s'han aturmentat pensant amb els horrors d'una consciència culpable. Lackington descriu l'estat social d'aquells temps, i els danys que resultaven de tal propaganda. La joventut, i els temerosos, eren víctimes de les prèdiques de certs metodistes. La propaganda d'una Fe mal entesa revolucionà els cervells, ocasionant moltes víctimes. Estudia les creències populars sobre la Divinitat, els pecats, els somnis profètics, la fi del món, els precs, les disciplines, i fins la mena de mort que s'aplicaven aquells fanàtics. Amb la propaganda de la pròxima fi del món, l'Església es procurava donacions i llegats de béns terrenals. A vegades es feia pressió sota la menaça d'anar a l'infern. Es poden veure alguns d'aquests procediments en la *Collectanea Juridica*.

«A l'hivern jo treballava de les sis del matí a les deu del vespre. A l'estiu aprofitàvem la claror del dia per tal de no encendre candela. Malgrat tot, cada dia llegia la Bíblia, Himnes, Sermons, etc. Gaudia de tan bons ulls que fins llegia a la claror de la lluna. El meu amo era incapaç de deixar-me encendre una candela. De la Bíblia llegia fragments en veu alta a la meua mestressa, i ambdós analitzàvem els passatges. No gosava assistir als actes de propaganda religiosa per a no mancar a les ordres dels meus superiors. Però a mesura que augmentaven els meus coneixements, també augmentaven les meves aspiracions. Fent cas omís de les ordres dels meus amos, a la primera ocasió vaig anar a oir els sermons. Un diumenge a les vuit del matí, la mestressa s'adonà que els seus fills eren als Actes de Propaganda, i em pregà de restar a casa. Però jo, igual que els superticiosos, obro la Bíblia, i topo amb un passatge que m'animava a fer el contrari. Baixo l'escala i corro vers al míting... A uns tres-cents passos em sento indisposat, m'escomet una forta feblesa, torno enrera i em fico al llit. Un mes fou necessari per a refer-me i tornar al treball.

»D'això se'n parlà per tots els pobles veïns. Alguns qualificaren el cas com una extraordinària gesta de les meves creències. Altres em consideraven un ignorant, i no pocs, un vanitós; a tots els feia llàstima. Durant el quart any del meu aprenentatge, l'amo morí. Malgrat ésser un bon marit, un bon pare de família, i un bon mestre,